

TAKÁCS LÁSZLÓ

Kosztolányi és a császárok*

Általában igen sokféle tényező játszhat szerepet abban, milyen képet alakít ki magában valaki a régmúlt vagy a közelmúlt történelmi alakjairól, esetleg a kortárs politikai élet résztvevőiről. Az átlagember számára érthető okokból különleges szerepet töltenek be azok a személyek, akik egy-egy állam élére állhattak, akik a hatalom csúcsára, az uralkodói székig jutottak. Régen a császárok és a királyok, újabb századokban a miniszterelnökök, vagy az egyház vezetői élvezhették ezt a pozíciót (hatalmuk és ismertségük révén), velük azonos rangra pedig csak egy-egy kiemelkedő képességű és különleges katonai sikerekkel büszkélkedő hadvezér emelkedhetett (például Hannibál vagy Rommel). Amíg azonban a régmúlt uralkodóiról az utókorban kialakított képet jelentősen befolyásolja a történelmi emlékezet,¹ melynek részeként – többnyire a mindenkori politikai ideológiáknak megfelelően² – a történelmi személy köztudatban élő képe bizonyos alakváltozáson mehet keresztül (lásd példaként Szent Istvánnak³ vagy Mátyás királynak,⁴ esetleg Mária Teréziának a megítélését⁵), s ennek kialakításában a történetírás és szimbolikus politikai kisajátítás vagy elutasítás mellett a művészetek is (az irodalomtól, a dicsőítő énekeken, a képi ábrázoláson át egészen az építészetig) szerepet játszanak, addig a kortárs politikusokról kialakult képet általában csak a propaganda és a politikai szimpátia alakíthatja.⁶ Am épp a világháború törölte el azoknak a méltóságoknak és államformáknak nagy részét, melyek lényegüknél fogva mélyen a történelemben gyökereztek, s kortársi jelenlétükön kívül sohasem függetleníthetők történetiségüktől.

Tanulmányomban ezt tekintetbe véve azt kívánom megvizsgálni, hogy Kosztolányi milyen ismeretek alapján, milyen okokból, vagy milyen célokkal alakíthatta véleményét az életében és műveiben több alkalommal is fölbukkanó császárokról. Éppen a császári méltóság kiemelését (hiszen több művében és számtalan publicisztikai írásában ejt szót egyéb magasrangú méltóságokról is, így az orosz cárról,⁷ az olasz⁸ illetve a román királyról⁹ etc.), s a téma erre történő fölfűzését azért is tartom érdekesnek, mert egykorú képviselői igen meghatározóak voltak Kosztolányi jelenét illetően: a világháborúban tengelyhatalmakként hívták országok vezetői: Ferenc József osztrák császár és magyar király, a Monarchia első embere, illetve II. Vilmos német császár személyében; másfelől a Kosztolányi-szövegek alább bemutatott áthallásainak egy része is

* Jelen tanulmány az OTKA által támogatott *Kritikai kiadás és forrásföltárás: Kosztolányi Dezső* című, K 108700 nyilvántartási számú pályázat keretében, az MTA–ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoportban, az MTA TKI támogatásával készült.

¹ Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz, 2004, 70-73.

² Uri Jacob MATATYAOU, *Memory – Space – Politics: Public Memorial and the Problem of Political Judgment*, Illinois, Diss. Evanston, 2008, 10.

³ MAGYAR Zoltán, *Szent István a magyar kultúrtörténetben*, Bp., Helikon, 1996, 5, 66-67, 171-175; UÓ., *Szent István a néphagyományban*, Bp., Osiris, 2000. A 9. oldalon történik utalás arra, hogy a reformáció eltüntethette a kultusz nyomait a korabeli Magyarország bizonyos területein.

⁴ KUBINYI András, *Mátyás király*, Bp., Vince Kiadó, 2001 (Tudomány – egyetem). Lásd „*A népmesék Mátyása és a valóság*” című fejezetet: 142-153.

⁵ NIEDERHAUSER Emil, *Mária Terézia élete és kora*, Bp., Pannonica, 2004², 117.

⁶ Nicholas J. CULL–David CULBERT–David WELCH, *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, Santa Barbara–California, ABC-CLIO, 2003, *passim*. Magyarországáról és az Osztrák–Magyar Monarchiáról lásd 27 ssk.

⁷ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Heti levél* = K. D., *Álom és ólom*, kiad., bev. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1969, 47-49. [*Bácskai Hírlap*, 1905. jan. 22.]

⁸ UÓ., *Nikita, Uo.*, 640-641. [*Élet*, 1913. máj. 11.]

⁹ UÓ., *Futó király* = Uo., 478-480. [*Élet*, 1910. okt. 16.]

hangsúlyossá teszik e méltóság történeti létének szerepét. Amint nyilvánvalóan maguk a császárok is igyekeztek nagy történelmi elődeikhez kötni magukat (II. Vilmos kastélyában – ahogy Kosztolányi kései interjújában leírja – például „Iulius Caesar remek, színes szobra áll[t], faoszlopon”¹⁰), úgy a róluk kialakult kép is ilyen analógiákban rögzült. (Ludwig Quidde, az egykorú német ókortörténész *Caligula und die Caesarmwahnsinnen* című tudományos pamfletjében¹¹ tett egyértelmű utalásokat a német császárra, megalomániáját vetve szemére, melynek következménye a tudós pályájának derékba törése lett.¹²)

A tényt, hogy Kosztolányi egy-egy korszak meghatározó figurájának tartotta a császárokat, bizonyítja, hogy életművében időről időre foglalkoztatta alakjuk, szerepük. Caligula, Claudius, Nero, Marcus Aurelius, Commodus regényben (*Nero, a véres költő*, 1921), rövid elbeszélésben (*Aurelius*, 1931; *Caligula*, 1934), költeményben (*Marcus Aurelius*, 1929) jelenik meg. Ferenc Józsefről is ír verset (*Szonett az öreg királyról*, 1920), alakja regényben, újságcikkben és novellában ritkábban, de föl bukkan.¹³ II. Vilmossal – akinek nevével a *Pacsirtában* ugyancsak találkozhat az olvasó – pedig több újságcikkben foglalkozik, s vele – amint az közismert – a háború után, a harmincas években már mint száműzöttel egy interjú erejéig találkozott is Kosztolányi, mely beszélgetést egy későbbi írásban ismét földézt.¹⁴ A kérdés tehát közelebről, hogy e két, életében működő uralkodót kortársként hogyan ítélte meg, s hogy a róluk kialakult képben hogyan jelenik meg s játszik szerepet méltóságuk időbeli rétegzettsége.

Ferenc József

Ferenc József osztrák császár és magyar király alakja ebben az életműben azért is érdemes figyelemre, mert köztudott a Kosztolányi-család 48-as forradalomhoz és szabadságharchoz való kötődése.¹⁵ Az ifjúkori naplóbejegyzések heves kijelentései a nagyapától hallott történetek erős hatását mutatják.¹⁶ Jóllehet a szabadkai gimnázium igazgatójaként tevékenykedő apa fiaként mégiscsak kettős elköteleződés tudatában kellett, hogy fölnőjön.¹⁷

Nyilvánosan megfogalmazott véleménye Ferenc Józsefről meglehetősen kevés akad. Egy korai, jellegzetesebb hangvételű írásában, a *Bácskai Hírlap* 1906-os cikkében arról számol be, hogy Andrassy Gyula meglátogatja a királyt, mert elmérgesedett a viszony Ausztria és Magyarország között egy új jogállásról szóló törvénytervezet miatt: „Azt mondják, a király a nemzettel békét akar kötni. Andrassy grófot magához hívatta, s ultimátumot adott neki, melyben akaratát a

¹⁰ Uő., *Vilmos császárnál* = K. D., *Európai képeskönyv*, vál., kiad., jegyz. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1979, 234.

¹¹ Ludwig QUIDDE, *Caligula: Eine Studie über römischen Cäsarenwahnsinn*, Leipzig, Wilhelm Friedrich, 1984.

¹² Peace 1926–1950: *Nobel Lectures*, ed. Frederick W. HABERMAN, Singapore, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., 1999, 65. Lásd még: Karl HOLL–Hans KLOFT–Gerd FESSER, *Caligula: Wilhelm II. und der Caesarenwahnsinn: Antikenrezeption und wilhelmsche Politik am Beispiel des „Caligula“ von Ludwig Quidde*, Bremen, Edition Temmen, 2001.

¹³ Lásd jellemző példaként az *Esti Kornél* ötödik fejezetének szalagcímét: „melyben egyetlen hétköznapijának 1909. szeptember 10-ének mozgalmas és tanulságos leírása foglaltatik s megelevenül az az idő, mikor még I. Ferenc József ült a trónon, és Budapest kávéházaiban csak különböző irányokhoz, iskolákhoz szító modern költők tanyáztak.” KOSZTOLÁNYI, *Esti Kornél*, szerk., TÓTH-CZIFRA Júlia, VERES András, Pozsony, Kalligram, 2011 (Kosztolányi Dezső Összes Művei), 100.

¹⁴ Uő., *Vilmos császárnál* = K. D., *Európai képeskönyv*, i. m., 223-237. [*Pesti Hírlap*, 1931, dec. 25., 49-52.]; Uő., *Vilmos császárról* = K. D., *Elsüllyedt Európa*, bev., kiad. ILLYÉS Gyula, Bp., Nyugat, [é. n.] (Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei), 236-240.

¹⁵ Uő., *Daliás nagyapám* = K. D., *Bölcsőtől a koporsóig*, szerk. RÉZ Pál, Bp., Noran, 2002, 310-311. [*Pesti Hírlap*, 1932. dec. 25.]

¹⁶ „Add, oh istenem, te, ki belátsz annak a hiénafajzatnak sötét lelkébe, add, hogy pusztuljon ki »az a« gonosz család s országa a föld színéről, csak ennek romjain épülhet Magyarország naggyá!” [1901. jan. 1.]. Továbbá jellemző még a következő bejegyzés: „Mikor kitűzték a ház homlokán a kétfejű sassal ékített (?) fekete-sárga zászlót, harsány hangon rivalltunk rájuk: »le vele«, még a keresztvíz se mossa le róla, hogy e rémes kapcát úgy leköptük!” [1901. márc. 14.]. Uő., *Levelek – Naplók*, kiad. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 1996, 787, 800.

¹⁷ Vö. GERŐ András, *Egy viselkedésforma ellentmondásai a századelőn = Számadás: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem XX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke rendezésében Kosztolányi Dezső születésének 100. évfordulóján az életműről tartott tudományos ülésszak előadásai és a hallgatói pályázat díjnyertes dolgozatai*, szerk. FRÁTER Zoltán, Bp., ELTE, 1985, 14-23.

nemzeti jogok teljes el nem ismerésével egyenesen kimondotta. Az, amit a király a nemzetnek izent, parancs, mégpedig katonai és katonás, ellenmondást nem ismerő reglement, mely – úgy látszik – minden alkudozást kizár. A király elvárta a feleletet. A választ a nemzet Andrássy útján a királyhoz juttatta, aki kijelentette az uralkodónak, hogy a békét megalázkodás árán nem vásároljuk meg. A fegyvert méltányos és becsületes béke esetében hajlandók vagyunk letenni, de semmisíteni vele enmagunkat: nem. [...] Az autokratikus hajlamú uralkodó *akarom* szavával el akarja némítani a panaszkodó, szenvedéseiben új erőre kapott nemzetet.” Kosztolányi így fejezi be: „Az uralkodó azt mondta: Akarom! A nemzetnek csak egy becsületes válasza lehet: Nem akarom!”¹⁸

A következő számottevő megnyilatkozása Ferenc Józseffel kapcsolatban már 1916 legvégéről származik, mely a császár és király haláláról és temetéséről ad hírt¹⁹ a *Világ* november 29-i számában, *Hajnaltól délig* címmel: „Bécszet a színjáték és a színházak városának nevezték, valaha a békében. A bécsi népben mindig volt valami alázatos és áhítatos látnivágyás. [...] Holnap szürke hétköznapi [...] Mostan azonban sokan akadnak, kik elhatározzák, hogy ezen az éjszakán nem fekszenek le, a Joseph-Platz felé sietnek, hogy elsőként legyenek, kiket az udvari kápolnában levő császári koporsóhoz eresztenek. Ismét látni akarnak: látni a császárt.”²⁰ Ha a tíz évvel azelőtti hangvételt még csaknem heroikusnak érezzük, e szöveget már inkább csípősnek mondanánk, amit persze a Kosztolányi ellenszenvét mindig is kivívó szenzációéhes tömegnek nem kevésbé tulajdoníthatunk.

Ezeknek az írásoknak az ismeretében mindenesetre meglepő, elsőre akár zavarba ejtő is lehet a néhány évvel később írt *Szonett az öreg királyról* című vers hangütése, mely egyenesen meleg színekkel festi az időt, amelyben többek közt a fenti cikkek is születtek.

Mily meghatottan gondolok ma rája,
hogy nyavalyatorósen és bután
fekszünk a sárban, annyi könny után,
s szájunk a tébolyt és jajt kiabálja.

Ezüstösen hullt a tél zuzmarája,
öregapóként ült nagy trónusán
az agg király, mi kávéztunk Budán,
s a végtelen békére nyílt a pálya.

Én akkor voltam boldog. Aranyak
bújtak rongyos zsebembe hallgatag
fájt az élet, a rejtélyes-édes.

Diadalmas tüzével vert a nap.
Sírtam, daloltam lombos kert alatt,
mert költő voltam és huszonöt éves.

A múlt ilyen idilli megjelenítésének egyenes olvasata ellen valóban gyanúperrel élhetünk. Már az időkezelés is kissé különös, hiszen valamiféle örökkévalóságot sejtetve nincs az évnek kitüntetett időszaka, a téli és a nyári képek keverednek egymással. A király alakja, mint „öregapó” pedig óhatatlanul is a *jóságos, bölcs, kedves* jelzőket implikálják. Kétségtelen, hogy túlzással van dolgunk, ám a tisztán ironikus olvasatot is kár lenne elhamarkodni, hiszen a vers 1920. március végén jelent meg.²¹ Amennyiben iróniáról lehet szó, leginkább tragikus *ömiróniáról* beszélhetnénk, ha Babitsnak erről az időszakról tett, s oly gyakran idézett – jóllehet Kosztolányiénál jóval későbbi – számvetésével összhangban olvassuk: „Amit gyűlöltünk, azt most sajnáljuk és

¹⁸ KOSZTOLÁNYI, *Szemlélődések* = K. D., *Álom és ólom, i. m.*, 117-118, 121. [*Bácskai Hírlap*, 1906. febr. 4.]

¹⁹ Az uralkodó november 21-én hunyt el és november 30-án temették – hatalmas tömeg vett részt rajta, magyar különvonatok indultak, s visszafelé súlyos szerencsétlenség történt Herceghalomnál.

²⁰ KOSZTOLÁNYI, *Hajnaltól délig* = K. D., *Füst*, kiad. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1970, 203. [*Világ*, 1916. nov. 29.]

²¹ Uő., *Szonett az öreg királyról*, Új Nemzedék, 1920. márc. 28., 1.

viasszasírjuk.”²²

Gerő András az idős uralkodó értéktelített motívumát a Monarchia mellett történő kiállással, s így a háborús lelkesedéssel köti össze, nem minden vitriol nélkül: „A nemzet lelkesedik királyáért, akiről felfedezik, hogy öreg. A bajban pedig nem lehet az idős embert egyedül hagyni: a nemzet végre úgy érezheti, hogy segíthet öreg királyán. A törvényesség, a királyhűség, az idős ember iránti segítőkészség egy csokorba kerül – a nemzeti érzés egy részét alkotó szerb- és oroszellenesség alapján.”²³ Meg kell jegyezni azonban, hogy a helyzet Kosztolányinál éppen ellentétes: midőn a háború mellett érvelt is, döntően a változás mellett hadakozott, éppen nem a meglévő állapot megóvását sürgette.²⁴ Mivel azonban az elképzelt és vágyott új és más értékeket már igen korán a veszteségek árnyékolták be,²⁵ utóbb a múlt legutolsó eleme is – a Babits által megfogalmazott gesztussal – fölértékelődött. Talán leginkább ez az attitűd érezhető a fönti versben az öreg király megjelenítéséből, mely fölnagyítottságában nem titkolja mesterkélttségét, így az említett kényszerű belátást.

Ferenc József alakja az ifjúkori naplórészletekben az akkor hevesen szidalmazott osztrák uralkodóházról tulajdonképpen nem válik ki. Kosztolányi említett cikkeiben sem kerül személye különösebb érdeklődés gyújtópontjába, az „agg, ősz”, „autokratikus hajlamú uralkodó”²⁶ inkább csak megtestesítője annak a hatalomnak, melynek a nemzet ellenszegülni hivatott: „a szabadságtipró, francia vért ontó Ausztria, kit mindég úgy képzeltem el, mint egy szikár, fekete köntösbe öltöztetett Lucifert, kiben még a bűn nagysága s a gonoszság nyíltsága sincs; a *felix Austria*, a leányait kiházásító, ki Magyarországtól is a dualizmus természetellenes frigyét csikarta ki, ez az újkori, fondor Xantippé; ez a tudományt nem ápoló, a szabad és új eszmék rózsáit lábbal tipró vasaskatona, kitől a szabadság angyalarcú hősei szíven találva buktak hátra;”²⁷ A halálhírére hozó cikk is inkább jórészt a méltóság külsőségeinek hódoló, szájtáti tömegben gúnyolódik, az osztrák népen.

A császár-király figurája leginkább csak, mint tér- s időjelző díszlet bukkan föl abban a húszas évek elején született regényben is, mely „a 19. század s a Monarchia előregedését állítja előtérbe”.²⁸ 1899-ben a Magyar Király (vagyis a róla elnevezett) vendéglőben mintegy háttérül szolgál régóta változatlan eseményeknek: „Távol a sarokban, hol I. Ferenc József király arcképe lógott, magyar tábornoki egyenruhájában”, a negyvennyolcas és a kiegyezéspárti szolamok időtlenített kliséi adnak találkoztat egymásnak.²⁹

Ferenc József meglehetősen személytelen uralkodónak bizonyult,³⁰ s Kosztolányi még fiatal volt, mikor a császár-király meghalt. Írásaiban alakja láthatóan jobbra összefonódott az osztrák uralkodóházzal, s azzal az államalakulattal, melynek megítélését Kosztolányi és sok nemzedéktársa számára teljesen átértelmezték a veszttét okozó első világháború következményei.

II. Vilmos

Sokkal érdekesebb és összetettebb képlet Kosztolányinak II. Vilmos német császárhoz való viszonya, illetve róla alkotott képe, hiszen Ferenc Józseffel ellentétben egy jellegzetes

²² BABITS Mihály, *Keresztülkasul az életemen*, Bp., Nyugat, 1939, 18.

²³ GERŐ András, *Ferenc József, a magyarok királya*, Bp., Novotrade Rt., 1988, 211.

²⁴ Lásd például a *Véres kovász* [*A Hét*, 1914. okt. 4.], illetve a *Sorok a születésnapomról* [*Pesti Napló*, 1917. júl. 22.] című cikkeket. Kötetben: KOSZTOLÁNYI, *Füst, i. m.*, 79-82; 406-408.

²⁵ Vö. A *Monológ* [*Nyugat*, 1915. febr. 1.] és *Az ő szobája* című írás hangnemével [*A Hét*, 1915. febr. 7.] Kötetben: *Uo.*, 105-108; 109-112.

²⁶ *Uo.*, *Szemléldések, i. m.*, 118, 119.

²⁷ *Uo.*, 119-120.

²⁸ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A kettős Monarchia emléke a magyar irodalomban: Kosztolányi Dezső* Pacsirta = *A magyar irodalom története*, III, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 100.

²⁹ *Uo.*, *Pacsirta*, kiad., jegyz. BUCSICS Katalin, Pozsony, Kalligram, 2013 (Kosztolányi Dezső Összes Művei), 119.

³⁰ Lásd Gerő András kötetének „Egy nem létező varázslat: a király személyisége” című fejezetét: GERŐ, *Ferenc József... i. m.*, 180-195.

személyiségről van szó, s „kapcsolatuk” mintegy negyed századot ölel föl. Az első II. Vilmosról közölt írása 1907-ben jelent meg, időközben is többször megfogalmazta véleményét róla, 1931-ben meglátogatta a hollandiai Doorn-ban, ahol a császár már száműzetésben élt, s interjút készített vele, s végül 1934-ben is közölt egy írást erre a beszélgetésre emlékezve. Mint a kihallgatás fölvezetőjében megjegyzi: „Három éves voltam, amikor II. Vilmos trónra lépett. Harminc évig ült a legfényesebb és legmagasabb trónon. Most hetvenkét esztendő.”³¹

A német császár 1859-ben született, és 1888-ban került hatalomra. A Hohenzollern-dinasztia tagja volt, anyai ágon pedig Viktória angol királynő unokája. Röviden annyit mondhatunk, hogy igen izgága, aktív uralkodó volt, akit különösen érdekelt a fegyverkezés, és szerepe is volt a német hadsereg és flotta fejlesztésében,³² császárként pedig „kezében tartotta a legnagyobb emberi hatalmat”.³³

Kosztolányi II. Vilmos figuráját meglehetősen kritikusan szemlélte már korai, jóval a világháború előtt keletkezett publicisztikai írásaiban. *Tudós fejedelmek* című cikkében igen gúnyos hangnemben, így ír róla a *Budapesti Napló*, 1907. június 22-i számában: „A koronázott és koronázatlan fejedelmeknek ez a fontoskodó beavatkozása ma már jelenség, szomorú, tragikomikus szükség, a zilált határozatlanság és a korral való lázas lépéstartás nevetséges sietsége. Ha olvasom Vilmos császár irodalmi és művészeti aperszűit, sohasem tudok nevetni. Ha a lapok megírják, miképpen adta be a császár a világnak, hogy Rostand és Shakespeare egy anyaméhben fogantatott, s Newton Schiller hatása alatt fedezte fel a nehézkedési törvényt, inkább elszomorodom, mint mulatok. Ezeknek a világvezető embereknek a buta tömegekre még ma is a tudás bűvös hatalmával kell hatniok. Hátuk megett ágyúk, hadseregek, millió és millió tányérnyaló és léhűtő, nekik azonban még mindig szükségük van azokra a ringy-rongy eszmékre, amiket mi, izzadó, silány ágyútöltekek préselünk ki alattvalói agyvelőnkéből.”³⁴

Hasonló kiábrándultsággal nyilatkozik róla a *Világ* című napilap 1911. szeptember 28-i számában, ismét a művészet s a császárként nyújtott történelmi szerep alakítása vonatkozásában. Írásának címe: *A császár*: „Most fojtsuk vissza a lélegzetünket és figyeljünk, mert a szemünk előtt csodálatos színházat játszik a történelem, amely aeroplánok repülése idején legendába és mesébe hajlik át. Nincs másról szó, minthogy II. Vilmos császárról drámát ír Octave Mirbeau. A császár, félelmes bajuszával és zord sisakjával, csizmásan és harciasan, megjelenik a színpadi lámpák glóriájában. Ezek a lángok csak nagyon ritkán sűtnek az élőkre. Fantomokat, elképzelt légi alakokat aranyoznak be, vagy halottakat elevenítenek meg, akiknek a húsuk régen elrohadt, s a csontjuk is porrá hamvadt valamelyik királyi temetkezőhely márványkriptájában. [...]”

De a kemény és gőgös, hepciáskodó és komikus Hohenzollernt nem feledtük el. Még minden héten megjelenik az arcképe – nagyon szigorúan – a *Woche*-ban és a *Leipziger Illustrierte*-ben. A *Simplizissimus* hetente vörösbe, kékbe, sárgába festi. Theodor Heine és Gulbransson pajkos ceruzája mulat rajta. Olvastuk a verseit. Hallottuk a bicegő taktusait. Nevettünk a naiv és lelkes ítéletein, amiket egy színdarab, egy zenemű alkalmával kockáztatott meg. Ismerjük az életrendjét, a menüjét, s tudjuk, hogy a gégerák nemegyszer fenyegette. Mégis legendás alak. Még él, és már szoborba öntik az életét. [...]

Azt mondják, hogy pózol. A pózt azonban egész életében – okosan, szívósan, következetesen – megtartotta, és ezt most majdnem nagy dolognak érzem. Nem magának élt, de a történelemnek. A történelem fotografáló gépe előtt kuksolt folytonosan. Álarcot viselt. Úgy ült az ebédlőjében is, mintha dörgedelmes fellegekre könyökölné. Játszotta, mímelte, pózolta az istent.

³¹ KOSZTOLÁNYI, *Vilmos császárnál*, i. m., 224.

³² VITÁRI Zsolt, *A Német Császárság 1871–1914 = A bosszú 19. század rövid története*, szerk. BEBESI György, Pécs, Comenius Szakkönyvkiadó, 2005, 215. A háború második évében jelent meg ifj. Gonda Béla szerkesztésében egy kötet a német császár beszédeiből. Ez jó áttekintést ad az uralkodó politikai nézeteiről, s hogy tulajdonképpen minden, akár irodalmi vagy zenei kérdésben is kifejtette véleményét: *II. Vilmos császár: Mozaik*, vál., kiad. ifj. GONDA Béla, Bp., Élet, 1915.

³³ KOSZTOLÁNYI, *Vilmos császárnál*, i. m., 228.

³⁴ Uő., *Tudós fejedelmek* = K. D. *Álom és ólom*, i. m., 259.

Ez nem maradhat hatás nélkül. Íme, már 1911-ben drámát írnak róla.”³⁵

Ezekben a cikkekben aligha burkoltan a vezető pozícióban lévő félművelt, illetve ripacs figurája rajzolódik ki. Két évvel később arra utal egyik írásában, hogy egy film nézése közben hallotta szavalni II. Vilmost. „A mozi – néma barátunk, akit évek óta bámulunk – csütörtök este megszólalt.”³⁶ A beszélő mozi a híres emberek varázsát és megközelíthetetlen voltát rontja le, az ismeretlenség romantikáját. Egy józsefvárosi moziban hozzánk jön Anatole France – és Vilmos császár a császári mozdulataival, a császári hangján elszavalja új versét.”³⁷ A méltóság ismételt nyomatékosítása – jóllehet a szóban forgó írás éppen nem különösebben ironikus hangvétellű – mégis az erőltetettséget, és a póz túlzását sugallva gunyoros ízt ad e szavaknak.

A világháború alatt a német-francia viszonyról iróniától nem mentes szóképekben számol be, melyben a császár (először?) nem kap közvetlenül gúnyos jelzőt. A *Le Kaiser* című cikkben a franciák által használt német szavak kapcsán a következőket írja Kosztolányi: „A három közül a legnépszerűbb: *le kaiser*. Olyan súlyos és félelmetes, mint egy sötét vasszak, tüzes rostéllyal. Mindenütt mondják és írják. Babonás varázsa van. Vajon mit tett megint? A franciák ijesztgetik egymást. Vereségeiket eltagadják. De szívesen találnak ki valóságnál sötétebb rémmeséket, hogy azoktól féljenek. Ezeknek a meséknek, melyek már majdnem francia népmesékké váltak, a központja a császár. Észre se vesszük, hogy nő sisakja körül a *gloire*. Kétségtelen, a gyűlölet hangján krónikáznak, de a hang nem szívből jövő, kissé magas, kissé túlzott: hamis. Néha udvarolnak is a császárnak, aki a távolban – sötétben – áll. [...]

A császár hasonlóan van a franciákkal. Állandóan francia földön tartózkodik. Békében nem csinált titkot abból, hogy barátja a két nép, a két nemes és értékes kultúra közeledésének, és sohase mulasztotta el az alkalmat, hogy hangsúlyozza is, amit érzett. [...] Gyönyörűen beszél franciául. [...] A császár mindig kész szónokolni és bon mot-kat mondani. Ebben a háborúban is hány ily talpraesett, elegáns nyilatkozatot tett, mely huszonnégy óra alatt befutotta a világsajtót. Határozottan franciás a gesztusa. A népet, mely ellen hadat visel, ismeri és becsüli. Talán innen van, hogy nem akar tágítani mellőle. Az angol számára csak a megvetése marad. De ezé a népé a haragja, a férfias bánata, hogy csalódott benne. Végzetes és személyes ügye a francia háború. [...] Mi csak azt vesszük észre, hogy két nagyszerű nép ölelkezik, mely mindig keresve kereste egymást, két végzetes, féltékeny, marakodó szerelmes a csatater nászágyán, halálos együttlétben, két nép, melynek szüksége van egymásra, mely izgatja és fűti egymást, mely a másik nélkül csonka, a francia és a német, a kiegészítő színek, a szellem és a tudás, a művészet és a tudomány, a chanson és a lied, a mámoros és a higgadt, a daloló és a gondolkozó, a könnyed és a súlyos, a lélek és a test, a fekete és a szőke, a kis vörös bugyogós és a nagy dragonyos, két nép, mely végre a kard által érti meg, hogy egymásra vannak utalva. A rekedt és véres lármából pedig egyetlen szó rikolt ki. Az első német szó, amit a francia megtanult, a barátságos francia-német nyelvtan első szava: *le kaiser*.”³⁸ A háborúskodás ilyen „lírai” megokolását, ha nem tekintenénk, miről is van szó, még mulatságosnak is tarthatnánk. Ám a következmények komolysága aligha leszámítható.

Két évvel később, *Nero unokái* című írásában már egyenesen viszolygással számol be a kötelezően dicsőített s úgy tetszik semmi mással nem törődő uralkodó újabb irodalmi megörökítéséről:

„Egy sárga könyv hever a szobámban, már majd egy éve, Bukarestből hozta egy barátom, francia könyv, háborús verseket tartalmaz. Mindeddig fel sem vágtam, annyira nem érdekelt. Ma azonban szaggatást érzek a fejemben, lázam van. Ilyenkor még tetézni szeretjük a fájdalmat. Hasonló helyzetekben vissza szoktam idézni egy buta és gyalázatos ember buta és gyalázatos kijelentését, melyet aztán végtelen tisztelettel és hangosan, önmagamot ingerelve addig

³⁵ *Uo.*, 256-257.

³⁶ Hadd jegyezzük itt meg: valóban megszólalt, de ez még nem hangosfilm, hanem ún. hangzófilm volt: fonográfról ment a hang, miközben vetítették a filmet.

³⁷ KOSZTOLÁNYI, *Homunculus* = K. D. *Álom és ólom*, i. m., 653. [*A Hét*, 1913. okt. 5.]

³⁸ *Uo.*, 99-101. [*A Hét*, 1915. jan. 24.]

mondogatok, míg kétségbeesem, és a szellemi fájdalmam legyűri a testit. Milyen kapóra jön ez a könyv.

Cím: *A háború költői*. Kiadó: Berger-Levrault. Paris. Lapszám: 133. A költők: kettőt kivéve ismeretlenek, a jobbak ott is hallgatnak, ellenben erősen képviselve vannak az irodalom hadicsalói, az új *szellemi arisztokraták*. A kötet fő jellemvonása: tele van német szóval. [...] Másik nagyobb jellemző sajátossága ennek a könyvnek az, hogy akárcsak a régi népéposzoknak, van főhőse is. Minden körötte forog, a neve, különböző jelzőkkel felszalonnázva, majd minden lapon szerepel. Roland énekében magát a francia hőst sem emlegetik annyit. Neve: Guillaume II., a német császár, kit a versfaragók – akár akarják, akár nem – valami varázslatos köddel vesznek körül.

[...] Nem hinném, hogy csak a bennem lakozó emberies érzés berzenkedik a versek ellen. Hiszen a művészet elé nem lehet, nem szabad korlátokat állítani. Még az emberiség nevében sem. El tudok például képzelni egy nagy-nagy költőt, aki a gyűlölet piros fátylóját lobogtatja, egy nerói lírikust, aki a világ lángjánál gyullad fel, és kedvét leli a múlásban, a rothadásban, a semmiben. [...] Ha szétnyomjuk őket, vér fröccsen belőlük, a mások vére. Le kell írnom, amit érzek: ők a háború poloskái.”³⁹

Hogy Kosztolányi mennyire a világháborús történelem kulcsfigurájának tartotta, jól mutatja az a részlet is, amelyet a *Pacsirta*-ban olvashatunk az aktuális híreket (1899-ben járunk) böngésző Vajkay-házaspár beszélgetéseként:

A regény végleges szövege így hangzik:

– »Vilmos császár Elzász-Lotharingiában.«

– A német császár?

– Igen, odautazik és ki fogja jelenteni, hogy ez a tartomány mindörökké német volt és az is marad.

– Elzász-Lotharingia?

– Az, anya, amelyiket 1871-ben visszafoglaltak a franciáktól.

[...]

– Csak nem lesz megint háború, – sóhajtott az asszony.

– A franciák meg a németek, – magyarázta Ákos – most sem nagyon szeretik egymást, de úgy látszik, hogy mégis csak kibékülnek.”⁴⁰

S itt érdemes a kézirat vonatkozó részét is idézni, melyben Kosztolányi a sok viszályt okozó tartomány helyzetét módosítja:

– Elzász Lotharingia?

– Az, ↓:anya,↓ amelyiket 1871-ben <elvettek a németek> ↓:visszafoglaltak:↓ a franciáktól.⁴¹

Az utólagos tudással megírt – és olvasott – regény e részletének utolsó mondatai azt sugallják, hogy akinek kezében ekkora hatalom összpontosul, annak egy-egy döntése beláthatatlan hatással bír. Kosztolányi jól tudta, milyen szerepet játszott II. Vilmos a háború kitöréséhez vezető politika formálásában. A vele készült interjúra és az őt akkor ért benyomásokra visszaemlékezve Kosztolányi az egykori német uralkodó testi fogyatékosága („csenevész balkeze”) kapcsán éppenséggel a következőket állapítja meg: „Sokat szenvedhetett testi hibája miatt. Állítólag ez ösztökélte arra, hogy szilaj lovasrohamokban vegyen részt és túltegyen társain, csak azért, hogy gyarlóságát elleplezze a világ előtt. Gyakran gondoltam itt *Pascal* mondására, hogy ha Kleopatra

³⁹ *Uo.*, 393-395. [*Pesti Napló*, 1917. máj. 13.]

⁴⁰ *Uó.*, *Pacsirta, i. m.*, 141, 143.

⁴¹ *Uo.*, 140, 142.

orra egy centiméterrel kurtább, akkor másképp alakul a világtörténelem. Ki tudja, hogyha ez a kéz...⁴²

Mintha a *Szonett az öreg királyról* példája ismétlődne, az 1931-es interjú hangneme már messze van a háború idején írott cikkek csípős vagy viszolygó megjegyzéseitől, ahogy a három évvel későbbi visszaemlékezése is. Ám erre a talányra Kosztolányi úgy tetszik meg is adja a választ. Az immáron száműzött II. Vilmos meglátogatását így okolja meg: „Ide is az vezet, ami életem során mindenhez és mindenkihez: az emberi érdeklődés, melynél nem tudok nagyobb tiszteletadást.”⁴³ Ahogy visszatekintve így ír az uralkodó személyiségéről: „Ő maga olyan jelentős, különös, egyénien-bátor, hogy akárhol pillantom meg, egy éjjeli kávéház mélyén, vagy egy udvari bálon, vagy egy csapszék szurdokában, okvetlenül megkérdem, hogy kicsoda ez az érdekes, feltűnő ember. Ötletet ötletbe akasztva, viharosan és záporozva beszél, zenéről, képzőművészetről, régészetről, történelemről, bölcsletről, fákról, bogarakról, emberekről, ógörögökről és új angolokról. Rettegve fél attól, ami elcsépelte. Imádja az eredetiséget, még a méltóságán felül is. Csak nyárspolgárnak nem akar látszani.”⁴⁴ Nem elképzelhetetlen, hogy Nero alakjának kiválasztásához annak idején a német uralkodó művészi ambíciói is impulzust adtak. Emlékezhetünk rá, hogy az egyik, itt már említett II. Vilmosmal foglalkozó cikk is a *Nero unokái* címet kapta.

*

Az 1931-es látogatás alkalmával a császárnak Spengler jóslatáról kéri ki a véleményét, azt a munkát emlegetve, melyben többek közt a következő kijelentés olvasható: „Mi nem a gótika vagy a rokokó, hanem a civilizáció korának gyermekei vagyunk; egy hervadó élet kemény és rideg tényeivel kell számolnunk, melynek megfelelői nem a Periklész-kori Athénban, hanem a császárkori Rómában keresendők.”⁴⁵ Kosztolányi már 1910-ben, Petronius Arbiterről szóló írásában megfogalmazta a két világ egymásra íródását: „Olvasás közben gyakran elmosolyodom a hasonlóságon, és megismerem a Nero-korabeli kérkedőkben, pazarlóknak, őrjöngőkben a mai hadigazdagokat. Aztán végiglúdbórkzik hátamon a hideg. Mégis egy óriási műveltség romlását látom itt. Arra gondolok, hogy a mai, európai kultúra is épp így bomladozik ezekben a napokban.”⁴⁶

Pedig ekkor még csak váratott magára az a világháború, amely következményeivel végképp meghatározta Kosztolányi és a császárok történetét.

⁴² KOSZTOLÁNYI, *Vilmos császárról, i. m.*, 239. [1934. jan. 21.]

⁴³ Uő., *Vilmos császárnál, i. m.*, 224.

⁴⁴ Uő., *Vilmos császárról, i. m.*, 239.

⁴⁵ Oswald SPENGLER, *A Nyugat alkonya: A világtörténelem morfológiájának körvonalai*, I, ford. JUHÁSZ Anikó, CSEJTEI Dezső, Bp., Európa, 1995, 83.

⁴⁶ KOSZTOLÁNYI, *Petronius Arbitér* = K. D., *Ércnél maradóbb*, kiad. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1975, 12. (*Pesti Napló*, 1910. márc. 9.)